

Андрій Фоменко,
ректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України

ТЕОРІЯ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В СУЧАСНОМУ ВИМІРІ

У сучасному наукознавстві під терміно-поняттям «теорія» розуміють систему ідей, за допомогою якої пояснюється певне явище або предмет. У межах цього дослідження таким явищем є верховенство права.

Характеризуючи сучасний стан розвитку теорії верховенства права, М. Козюбра слушно зауважив: «Попри те, що останнім часом спектр думок у підходах до тлумачення верховенства права у вітчизняному правознавстві дещо звузився (принаймні ототожнення його з традиційним для нашої теорії і практики принципом верховенства закону чи з верховенством всіх нормативних актів, як це було в 90-х роках минулого століття, нині майже не спостерігається), загальної згоди щодо його розуміння не досягнуто. Не допомогло цьому навіть намагання роз'яснити поняття верховенства права Конституційним Судом України» [1].

На підтвердження цієї тези звернемося до праць представників вітчизняної правничої науки, що зробили вагомий внесок у розвиток доктрини верховенства права.

Принагідно відзначити, що наукові пошуки у цьому напрямку активізувалися лише після прийняття Верховною Радою України 28 червня 1996 р. Конституції України. Ч. 1 ст. 8 Основного Закону Української держави закріпила нормативно-правовий припис, згідно з яким в Україні визнається і діє принцип верховенства права [2].

Здійснюючи доктринальне тлумачення цієї конституційно-правової норми, С. Головатий (автор тритомника «Верховенство права») зауважив, що використана в частині 1 ст. 8 Конституції формула вимагає розкриття змісту таких її трьох складових, що мають конкретне юридичне навантаження: 1) в Україні визнається принцип верховенства права; 2) в Україні діє принцип верховенства права; 3) сутнісний зміст власне самого поняття, означеного як принцип верховенства права [3, с. 56].

У межах цієї наукової праці ми акцентуємо увагу лише на третій складовій, тобто сутнісному змісті принципу верховенства права.

С. Головатий у вищезгаданій науковій праці зміст цього принципу верховенства права розглядає як сукупність таких імперативних вимог: а) заперечення свавільної влади; б) рівність перед законом; в) вираження того факту, що конституційне право є не джерелом прав людини – а їхнім наслідком; г) прояви через основоположні права і свободи людини та інші окремі інсти-

тути права [4, кн. 1, с. 1277-1747].

М. Козюбра з приводу досліджуваного нами питання відзначає, що утвердження верховенства права можливе за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя основні його складові – вимоги, до яких, зокрема, відносить:

1) повагу до прав і свобод людини; пов'язаність усіх гілок влади фундаментальними, невідчужуваними правами і свободами людини розглядається сучасною правовою теорією і судовою практикою, зокрема конституційними судами багатьох європейських країн і Європейським судом з прав людини, як безпосередній прояв реалізації верховенства права [1, с. 362];

2) верховенство Конституції, тобто пріоритетність її становища в системі джерел національного права, що забезпечується особливим порядком прийняття Конституції та внесення змін до неї. Як правило, пріоритетність Конституції поширюється також на ратифіковані міжнародні договори. Найбільш важливою ознакою верховенства (пріоритетності) Конституції визнається її найвища юридична сила. Це означає, що всі нормативні акти повинні відповідати Конституції, а у разі суперечності їй мають бути визнані неконституційними, а отже, нечинними [1, с. 362-363];

3) принцип поділу влади передбачає, як зазначалося в розділі 6, існування відносно самостійних і незалежних одна від одної гілок (напрямів) влади – законодавчої, виконавчої і судової та встановлення між ними таких взаємовідносин, які унеможливили б узурпацію всієї державної влади або більшої її частини в руках одного органу держави (навіть якщо цей орган є колегіальним і обраний демократичним шляхом), а тим паче, в руках однієї особи. Тільки реалізація цих вимог може гарантувати права і свободи людини та утвердження верховенства права [1, с. 363-364];

4) законність; верховенство права передбачає: а) законність, засновану на визнанні і беззастережному прийнятті найвищої цінності людини, її забезпеченні від свавілля владних інституцій та їх посадових осіб, тобто законність, яка у вітчизняній літературі досить часто іменується правозаконністю. Це цілком відповідає практиці Європейського суду з прав людини, який у своїх рішеннях неодноразово акцентував увагу на тому, що вислів «згідно з законом» – означає «щоб закон не суперечив принципу верховенства права»; б) вимога законності згідно з принципом верховенства права поширюється передусім на діяльність органів публічної влади та їх посадових осіб; в) з підпорядкованості закону не виключається жоден орган державної влади, включаючи законодавця (парламент); г) з позицій верховенства права жоден акт управління не може підміняти своїм регулюванням закон, а будь-яка дія або повноваження державного органу повинні мати свою підставу саме в законі, тобто відповідати принципу «те, що прямо не дозволено законом, заборонено» [1, с. 365-366];

5) обмеження дискреційних повноважень державних органів, що означає, що будь-який орган виконавчої влади не тільки не може сам визначати

свої власні повноваження, а й встановлювати їх для підпорядкованих йому органів та їх посадових осіб [1, с. 368];

б) принцип рівності у правах (рівноправності) та рівності всіх перед законом означає: а) що всі громадяни є рівними в правах і свободах незалежно від місця народження та проживання, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану та інших ознак. Будь-які привілеї чи обмеження для громадян за названими ознаками не допускаються; б) закон має застосовуватися однаково до всіх осіб. Ніхто не може бути поставлений у привілейоване чи, навпаки, дискриміноване становище залежно від вказаних вище ознак. Рівність перед законом особливе значення має при застосуванні рівних підстав юридичної відповідальності за порушення закону; в) принцип рівності забороняє різне відношення до юридичних ситуацій, які можуть бути порівняні, або однаково відношення до різних ситуацій, якщо таке відношення не може бути виправдане об'єктивними причинами; г) принцип рівності у правах та рівності перед законом передбачає також рівний доступ до суду, рівні права в процесі здійснення правосуддя, тобто право бути вислуханим, користуватися рівним правом на захист тощо [1, с. 368-369];

7) принцип юридичної визначеності означає, насамперед, вимогу чіткості підстав, цілей і змісту нормативних приписів, особливо тих із них, що адресовані безпосередньо громадянам [1, с. 369]. До вимог принципу юридичної визначеності також належать: а) послідовне і неупереджене застосування закону, тобто забезпечення узгодженості правозастосовної, передусім судової практики; б) повага до принципу *res judicata*, тобто остаточні судові рішення не повинні переглядатися, окрім чітко встановлених законом випадків, обумовлених винятковими обставинами; в) обов'язковість судових рішень та їх неухильна виконуваність [1, с. 371];

8) принцип захисту довіри передбачає, зокрема, забезпечення: а) впевненості громадян у тому, що їх правове становище залишатиметься стабільним і в майбутньому не погіршуватиметься; б) публічності діяльності держави, стабільності законодавства та прогнозованості його розвитку; в) адекватного дискреційним повноваженням відповідних державних органів захисту від свавільних рішень; г) поваги держави до так званих «легітимних очікувань» (*legitimate expectation*), тобто до її зобов'язань перед своїми громадянами та їхніх законних очікувань; д) закріплення у законі недопустимості «змін до гіршого» (*reformation in pejus*), тобто погіршення правового становища особи, яка оскаржує рішення про притягнення її до юридичної відповідальності.

Одним із найважливіших складових елементів принципу захисту довіри є незворотність дії закону у часі [1, с. 371-372];

9) принцип пропорційності; в основу цього принципу покладена ідея, згідно з якою «загальний інтерес, яким керується держава, не може бути таким, що придушує свободу окремої особи». Жодні спроби обмежити її дії, а тим паче, зовсім зневажати свободу особи, посилаючись на необхідність бо-

ротьби з економічною кризою чи іншими суспільними небезпеками в демократичній правовій державі, не можуть бути виправданими [1, с. 373];

10) незалежність суду і суддів виявляється в таких аспектах: а) інституційній незалежності судової влади; б) функціональній незалежності суду і суддів; в) особистісній незалежності суддів [1, с. 376-378].

Саме такий підхід до розуміння принципу верховенства права вважається найбільш продуктивним на сучасному етапі розвитку правничої науки і, що найголовніше, узгоджується з міжнародно-правовими актами, зокрема, Резолюцією 1594 Парламентської асамблеї Ради Європи «Про принцип верховенства права» [5], Рішенням Гельсінської Ради Міністрів № 7108 «Подальше зміцнення верховенства права у зоні ОБСЄ», Рішенням Комітету сприяння розвитку ОЕСР «Рівний доступ до правосуддя та верховенство права» та ін.

---

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

2. Конституція України від 28.06.1996. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141 (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

3. Конституція України: науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голов. редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. 2-е вид., перероб. і доп. Харків: Право, 2011. 1128 с.

4. Головатий С. П. Верховенство права : монограф. : у 3-х кн. Київ : Фенікс, 2006. – LXIV; 1747 с. – Книга 1 : Верховенство права: від ідеї до доктрини. – xxxiii – xlii – Lxiv; с. 61-624.

5. Про принцип верховенства права: Резолюція 1594 Парламентської асамблеї Ради Європи. URL : [https://www.coe.int/T/t/Parliamentary_Assembly/\[Russian_documents\]/\[2007\]/\[Bratislava2007\]/Res1594_rus.asp/](https://www.coe.int/T/t/Parliamentary_Assembly/[Russian_documents]/[2007]/[Bratislava2007]/Res1594_rus.asp/).

Лариса Наливайко,
проректор Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України

Ольга Чепік-Трегубенко,
доцент кафедри загальноправових дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА: ПИТАННЯ ДОКТРИНИ ТА ПРАКТИКИ

Концепція правової демократичної держави в Україні залишається провідною дослідницькою темою серед вітчизняних науковців – філософів, соціологів, правознавців, політологів, управлінців та ін., а також для впрова-